

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KAYIP ENERJİ PROJELERİ: NABUCCO, TRANS
HAZAR VE GÜNEY AKIM**

**LOST ENERGY PROJECTS OF THE EUROPEAN UNION: NABUCCO, TRANS
CASPIAN AND SOUTH STREAM**

Halil Önder

Trabzon İl Sağlık Müdürlüğü
teknikhastane@gmail.com

0000-0002-3199-6678

Nafiz Maden (Prof. Dr.)

Gümüşhane Üniversitesi
nmeden@gumushane.edu.tr

0000-0001-5201-850X

Atıf:

Önder, H ve Maden, N. (2023). Avrupa Birliği'nin kayıp enerji projeleri: Nabucco, Trans Hazar ve Güney Akım. *Türkiye Politik Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 33-56.

Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş tarihi/Arrival date: 10.07.2023
Kabul tarihi/Acceptance date: 10.08.2023

Özet

Avrupa Birliği'nin enerji tedariki konusundaki temel politikası, arz güvenliği ve kaynak çeşitliliğine dayanmaktadır. Ancak, Nabucco, Trans Hazar ve Güney Akım doğal gaz boru hattı projeleri, yanlış politikalar ve maddi kaynak sıkıntıları nedeniyle hayata geçirilememiştir. Mevcut orta ve büyük ölçekli doğal gaz boru hatları ise Avrupa Birliği'nin enerji piyasasının ne kadar rekabetçi bir yapıya sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Ancak, Avrupa Birliği gerçekleştiremediği doğal gaz boru hatları sayesinde, birliğin enerji arz güvenliğine darbe vurmuş ve Rusya'nın tekel durumunu devam ettirmiştir. Bu durum, enerji güvenliğini sağlamak için tek bir arz ülkesine veya kaynağına bağımlı olamayacağımızı göstermiştir. Bu bağlamda hem kaynak hem de kaynak coğrafyası çeşitliliğine katkı sağlayacak politikalar geliştirilmeli ve buna göre adımlar atılmalıdır. Eğer Avrupa Birliği, endüstri ve sanayide büyük bir güç olmak istiyorsa, enerjide bağımsız olması gerekmektedir. Aksi takdirde, güneş yerine ay ışığıyla aydınlanmak zorunda kalabilir.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Birliği, Doğal gaz, Enerji arz güvenliği, Kaynak coğrafyası çeşitliliği*

Abstract

The fundamental policy of the European Union regarding energy supply is based on energy security and source diversification. The Nabucco, Trans Caspian, and South Stream natural gas pipeline projects could not be realized due to erroneous policies and financial constraints. On the other hand, the existing medium and large-scale natural gas pipelines clearly demonstrate the competitiveness of the European natural gas market. The EU's inability to carry out the planned natural gas pipelines has dealt a blow to the energy supply security and allowed Russia to maintain its monopoly. This situation emphasizes the fact that energy security cannot be dependent on a single supply country or source. In this context, policies that contribute to both source and source geography diversification should be developed and actions should be taken accordingly. If you aim to become a significant power in industry and economy, it is essential to achieve energy independence. Otherwise, you may have to illuminate with moonlight instead of sunlight.

Keywords: *European Union, Natural gas, Energy supply security, Resource geography diversity*

Giriş

1842 yılında Milano'da Scala Tiyatrosu'nda ilk temsili gösterilen "Nabucco Operası", "Enerji Güvenliği" konusunda endişeli olan AB Enerji Bakanlarının 2003 tarihinde Viyana'daki toplantısında yeni kaynak arayışlarında verilecek isme ilham kaynağı olur (Oğan, 2009). Teknik alt yapısı ortaya çıkan ve fizibilite yapılmadan kâğıt üzerine çizilen Nabucco doğal gaz boru hattının yaklaşık uzunluğunun 3.300 km, kapasitesinin ise 25,5-31 milyar m³/yıl olması planlanmaktadır. Nabucco hattının planlanan ana güzergâh uzunlukları Türkiye 1.558 km, Bulgaristan 392 km, Romanya 457 km, Macaristan 388 km ve Avusturya 46 km olarak belirlenmiştir. Boru hattının Türkiye'deki toplam uzunluğu besleme hatlarıyla birlikte, Gürcistan sınırı ile Horasan arasında 226 km ve İran sınırı ile Horasan arasında 214 km olacak şekilde, 1.998 km olması öngörülmektedir (Tepealtı, 2009: 202).

2011'da başlayıp, 2014'te bitirilecek şekilde planlanan Nabucco doğal gaz boru hattının 7,9 milyar Euro'ya mal olacağı öngörülmüştür (Uluatam, 2010a: 67; İleri, 2011: 2; Özdemir, 2009: 95). İlk gaz akışının 2014'te başlatılması planlanan boru hattının kapasitesi 8 milyar m³ olup talep olması halinde ilave finansman desteğiyle 25-31 milyar m³'e kadar yükseltilecekti (Özdemir, 2009: 95). Nabucco doğal gaz boru hattı projesinin devletler nezdindeki anlaşması 13 Temmuz 2009 tarihinde, proje destek anlaşmaları ise 8 Haziran 2011 tarihinde imzalanmıştır (BOTAŞ, 2011: 9). Bu hat, TANAP'tan aldığı gaz ile Bulgaristan'ın Standja bölgesinde birleşecek ve bu şekilde hem Orta Asya'yı hem de Orta Doğu'yu birbirine bağlayacaktı. Ayrıca hat batıda Avusturya'nın dağıtım hattı olan "Baumgarten an der March Boru Hattı" ile birleşecekti. Orta Doğu bölgesinin doğal gazını da taşımayı hedefleyen Nabucco boru hattına ilerleyen süreç içerisinde İran, Irak, Mısır, Yemen ve Katar doğal gazının da dâhil edilmesi hedeflenmekteydi (Efegil ve Yenigün, 2010: 380).

Rusya, Nabucco projesinin etkisi altında kaldığı bir dönemde, AB üye ülkelerinin enerji konusunda birlik olamayışını iyi değerlendirerek İtalya ile

Güney Akım projesini geliştirmiştir. İtalyan Eni ve Rus enerji şirketi, Gazprom'un geliştirdiği proje ile Rus gazını Karadeniz'in altından geçirerek Bulgaristan'a ve buradan Avrupa'nın kuzey ve güney bölgelerine ulaştıracaktı. Projenin uzunluğu 900 km ve ilk etapta taşıyacağı gaz miktarı ise 31 milyar m³ olacaktı. Projenin tahmini maliyetinin Bulgaristan Ekonomi ve Enerji Bakanı Dragomir Stoynev tarafından 30 milyar Euro olacağı söylenirken Gazprom ise bu rakamı 18,5 milyar Euro olarak belirtmiştir (Önder, 2022: 44). Rusya'nın Karadeniz kıyısında yer alan Beregovaya kentindeki terminalinden başlayacak olan Güney Akım hattının, Karadeniz boyunca ilerleyerek Bulgaristan'a ulaşması ve hattın bu noktada ikiye ayrılması planlanmıştır. Bir kolun Arnavutluk topraklarından İtalya'ya, diğer kolun ise Romanya ve Macaristan topraklarından ilerleyerek Orta ve Doğu Avrupa'ya ulaştırılması hedeflenmiştir. Boru hattının maksimum kapasitesinin 63 milyar m³ olması hedeflenmişti. Ancak, Rusya yönetimi Romanya ve Ukrayna'nın karasularını kullanmayarak projenin gecikme ihtimalini ortadan kaldırmıştır (İzgi, 2010: 33; Varol, 2019: 59).

AB'nin kaynak coğrafyası çeşitliliğinde ilk girişimi Trans Hazar doğal gaz boru hattıdır. AB, ilk defa Rusya dışında bir coğrafyadan doğal gaz alarak enerji güvenliğini ve kaynak coğrafyası çeşitliliğini sağlamak için Hazar coğrafyasına yönelmiştir. AB, Türkmenistan doğal gazının Türkiye üzerinden kendi pazarlarına ulaştırılması için ilk girişimini 1992 yılında yapmış ve ardından imzalar 1994'te atılmıştır (Öztürk, 1999: 280). Son olarak, 21 Mayıs 1999 tarihinde Aşabat'ta dönemin Enerji Bakanı Ziya Aktaş tarafından imzalanan belge ile bu antlaşma resmiyete kavuşturulmuştur. Yapılan bu anlaşmaya ile doğal gaz alımı en erken 2002, en geç 2004 yılında başlayacak olup toplamda 30 yıl süreli aktarım olacaktır. 5 milyar m³ ile başlayacak olan doğal gaz aktarımı 10 yıl içinde toplamda 16 milyar m³ gaz Türkiye-Gürcistan sınırında Türk tarafına teslim edilecekti (Bilgin, 2005: 284). Yaklaşık 3-4 milyar dolara mal olması beklenene Trans Hazar doğal gaz boru hattının uzunluğu 1641 km olarak öngörülmüştür (TMMOB, 2008: 47). Hattın geliştirilmesine ilişkin çerçeve

anlaşmasına göre her yıl 30 milyar m³ Türkmen doğal gazının 16 milyar m³'ünün Türkiye'ye, 14 milyar m³'ünün ise Avrupa'ya taşınması öngörülmüştür (Kemer, 2011: 139).

Nabucco ve Trans Hazar boru hatları AB'nin Rusya bağımlılığından kurtulmak için büyük önem taşıırken, Güney Akım hattı ise Birliğin enerji arzında ortak politika oluşturamadıkları, ülke menfaatleri söz konusu olduğunda tek başına hareket ederek çıkarlarına göre hareket ettiklerini göstermektedir. AB, Rusya'nın enerji bağımlılığından kurtulmak için hayata geçirmeyi planladığı Nabucco projesini İtalya ve Almanya'nın engelleri nedeniyle sonlandırmak zorunda kalmıştır. Aynı şekilde, Trans Hazar projesi de Rusya'nın stratejik hamleleri sebebiyle tamamlanamamıştır. Rusya'nın AB üzerindeki doğal gaz tekeli artıracak Güney Akım boru hattı son anda Türk Akım olarak iptal edilmekten kurtulmuştur.

Bu çalışmada AB'nin doğalgaz görünümü ve genel enerji politikaları incelenmiş, AB'nin Rusya enerji tekeli kırma konusunda önemli rol oynayacak olan Türkiye geçişli Nabucco, Trans Hazar ve Güney Akım doğal gaz boru hatlarının iptal nedenleri, atılan yanlış adımlar ve doğurduğu sonuçlar irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada sadece AB'nin yaptığı politik hamleler değil ayrıca Rusya ve sürece dâhil olan tüm aktör ülkelerin de politikaları değerlendirilmiştir.

İptal edilen boru hatlarının doğrudan ve dolaylı olarak AB-Rusya ilişkilerine etkileri de bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu hatların AB içinde hangi etkileri yarattığı, izlenen yanlış politikaların sonuçları yanında Rusya için kar-fayda ilişkisi irdelenmiştir.

1. Avrupa Birliği (AB) ve Enerji Görünümü

Birleşmiş Avrupa hedefi, gerçek bir siyasal proje halini alıp ülke politikalarında uzun soluklu bir hedef zemininden güç almadan önce, sadece ileri görüşlü insanların ve filozofların zihinlerinde yaşayan bir olguydu. Avrupa Birleşik Devletleri barışçıl ve insancıl bir rüyanın içerisinde yer almaktaydı. Avrupa coğrafyası asırlarca, sıklıkla vuku bulan kanlı savaşların arenası oldu. 1870-1945 yılları arasında Almanya ve Fransa üç

kez savaştı ve birçok insan hayatını kaybetti. Felaketlerin ardından, birçok Avrupalı düşünür ve lider, barışın sürdürülebilir olmasının yegâne yolunun ülkelerinin siyasi ve ekonomik olarak birleşmesinden geçtiği kanaatine vardı. Avrupa'da ulusal anlaşmazlıkları çözebilecek bir örgütlenmenin kuruluşu İkinci Dünya Savaşı sırasında totaliter rejimlere karşı savaşan direniş hareketlerinden kaynaklandı (AB Başkanlığı, 2022). 1945 ve 1950 yılları arasında, Konrad Adenauer, Winston Churchill, Alcide de Gasperi ve Robert Schuman'ın aralarında olduğu bir grup devlet adamı, ulusları yeni bir çağa adım atmaya ikna etmek için harekete geçti. Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman, başlangıçta Jean Monnet tarafından tasarlanan bir fikri ele aldı ve 9 Mayıs 1950'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulmasını önerdi. Bir zamanlar birbiriyle savaşan ülkelerde kömür ve çelik üretimi için sorumluluk paylaşımıyla ortak bir pazar oluşturulacaktı. Pratik fakat aynı zamanda oldukça sembolik bir şekilde, savaşın ham maddeleri uzlaşa ve barışın araçlarına dönüşüyordu (AB Başkanlığı, 2022).

Avrupa birleşmesinde ilk adım, İtalya, Fransa, Hollanda, Federal Almanya, Lüksemburg ve Belçika'nın kömür ve çelik için bir paydada buluşarak ortak pazar oluşturmalarıyla hayat buldu. Altı üye devlet, 1957 yılında Roma Antlaşması'na imza atarak çeşitli mal ve hizmet kalemlerini barındıran, ortak bir pazar temeline dayanan "Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET)" kurma kararı verdiler. 1 Temmuz 1968 tarihi itibarıyla üye ülkeler arasındaki gümrük vergileriyle ilgili resmî belgeler feshedildi ve 1960'larda özellikle tarım ve ticaretle ortak politikaları içeren düzenlemeler hazırlandı. Bu teşebbüsün başarısına istinaden AET ilk büyümeyi İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın talebi doğrultusunda 1973 yılında üye sayısının dokuza yükselmesiyle gerçekleştirmiştir. AET'ye 1981 yılında Yunanistan, 1986'da Portekiz ve İspanya dâhil oldu. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla siyasi zemini değişime uğrayan Avrupa, 3 Ekim 1990 tarihinde Almanya'nın eskisi gibi tek çatı altında birleşmesine, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyet Rusya boyunduruğundan kurtularak

demokratikleşmelerine etken oldu (AB Başkanlığı, 2022).

Bu gelişmeler, AET üye ülkeleri arasında yarım asırdan fazla sürecek barışsever iş birliğinin başlangıç noktasıydı. "1992 Maastricht Antlaşması" ile kurum haline gelen topluluklara daha geniş ölçüde destek ve yetkiler verilerek güçlendirildi. Böylece AB hayat buldu. Yenilenen Avrupa dinamizmi ve bölge coğrafyasının değişen jeopolitiği nedeniyle, İsveç, Finlandiya ve Avusturya 1995'te AB'ye katılım sağladı. 90'lı yılların ortalarına gelinmişken Macaristan, Romanya, Polonya, Bulgaristan, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta ve Kıbrıs AB'ye katılım konusundaki taleplerini iletiler. AB'ye katılımları uygun görülen bu on iki adayın üyelik görüşmeleri Aralık 1997'de Lüksemburg'da ve Aralık 1999'da Helsinki'de yapıldı. Böylelikle AB ilk defa böylesine kapsamlı bir büyüme gerçekleştirmiş oldu. 13 Aralık 2002'de on adayın müzakereleri Kopenhag'da tamamlanmış ve 1 Mayıs 2004'te Birliğe girmeleri kabul edilmiştir. Romanya ve Bulgaristan'ın da 1 Ocak 2007'de dâhil olmasıyla AB yirmi yedi üyeden müteşekkil ve yaklaşık yarım milyar insanın yaşadığı büyük bir topluluk halini aldı. Son olarak Hırvatistan 1 Haziran 2013 tarihi itibarıyla Birliğe dâhil olarak 28. AB üye ülkesi oldu (AB Başkanlığı,

2020; 2022). Kayda değer küçülme 2020 yılında İngiltere'nin Birlikten ayrılmasıyla oldu. Dokuz ülkenin Birliğe katılımıyla alakalı adaylık süreci ise halen devam etmektedir.

AB, iç tüketiminde kullanmak üzere Avrupa kıtası içerisindeki rezervlerin yanı sıra doğu komşusu Rusya ve Kuzey Afrika ülkeleri olan Cezayir ve Libya ile birçok doğal gaz boru hattı gerçekleştirmiştir. Kıta içi gerçekleştirilen boru hatlarını dolduran gazın büyük çoğunluğu Avrupa coğrafyasının sınırlı doğal gaz rezervlerine sahip Hollanda, Norveç, Çek Cumhuriyeti ve İngiltere'de üretilen gaz ile sağlanmaktadır. Fakat bu hatlardan karşılanan gazlar iç tüketimin çok az bir bölümünü karşılayabilmektedir (Tablo 1). AB için en büyük kaynak coğrafyası ise Rusya olup iç tüketimin yaklaşık dörtte biri bu ülkeden karşılanmaktadır (European Council, 2023; Energy Institute, 2023: 37).

Rusya-AB ilişkilerinde etken bir rolü olan enerji parametresi birçok zorluğu da bünyesinde barındırmaktadır. Bu parametreler sadece ekonomi eksenine değil aynı zamanda jeopolitik ve stratejik eksenleri ile de ele alınmaktadır (Hamzaoğlu, 2021: 266). Bu şekilde ilişkilerin temel dayanağını oluşturan enerji diplomasisi ve türevindeki faaliyetler çok boyutlu ve çok taraflı jeopolitik bir muhtevaya ve politik bir biçime dönüşmüştür (Hamzaoğlu, 2021: 269).

Tablo 1. Avrupa'nın faal doğal gaz boru hatları

Boru Hattı	Hat Uzunluğu (Km)	Hat Kapasitesi Milyar(M ³)	Başlangıç Noktası	Bitiş Noktası
RPUTS	4500	32	Rusya	Ukrayna
Yamal-Avrupa-1	4196	33	Rusya	Almanya
Nothernlights	2877	19	Rusya	Belarus
Brotherhood	2750	30-100	Rusya	Ukrayna
Soyuz	2675	32	Rusya	Ukrayna
Trans Akdeniz	2475	30.2	Cezayir	İtalya
TANAP	1850	16-31	Azerbaycan	Türkiye
Magrip-Avrupa	1620	12	Cezayir	İspanya
GALSI	1505	10	Cezayir	İtalya
Doğu Anadolu Hattı	1491	10	İran	Türkiye
Zeepipe-I-IIA-IIB	1416	15-26/3-25/9	Norveç	Belçika
Mavi Akım	1260	16	Rusya	Türkiye
Kuzey Akım	1222	55	Rusya	Almanya

Tablo 1. (Devamı)

Langeled/Britpipe	1166	25,5	Norveç	İngiltere
Bakü-Tiflis-Erzurum	980	06.Haz	Azerbaycan	Türkiye
Türk Akım	930	31,5	Rusya	Türkiye
Statpipe	890	18,9	Norveç	Norveç
TAP	878	10	Yunanistan	İtalya
Batı Hattı	845	6	Rusya	Türkiye
Franpipe	840	19,6	Norveç	Fransa
Medgaz	757	8	Cezayir	İspanya
MIDAL	702	13	Almanya	Almanya
Europipe 1	670	18	Norveç	Almanya
Europipe 2	658	24	Norveç	Almanya
Yeşil Akım	520	11	Libya	İtalya
Trans Europe Naturgas	500	15,5	Almanya	Almanya
Netra	408	21,4	Almanya	Almanya
CATS	404	17,5	İngiltere	İngiltere
Trans Avusturya	380	47,5	Avusturya	Avusturya
STEGAL	323	16	Çek Cumhuriyeti/Slovakya	Almanya
WEDAL	320	13	Almanya	Belçika
TYE	297	0,75-3,6	Türkiye	Yunanistan
Transitgas	293	35	İsviçre	İsviçre
İnterconnector	235	25,5	İngiltere	Belçika
BBL	235	16	Hollanda	İngiltere
Gazela	176	20	Çek Cumhuriyeti	Almanya
Trans Balkan	20	20	Rusya	Bulgaristan

RPUTS: Rengoy-Pomary-Uzhgorod. /Trans Siberya; TYE: Türkiye-Yunanistan Enterkonneksiyonu

Kaynak: Uluatam E., (2010b). Avrupa Doğal gaz Piyasasında Yeni Dengeler, Ekonomik Forum, TOBB, 62-67; Önder, H., (2022). Avrasya Enerji Güvenliğinde ve Jeopolitiğinde Merkez Ülke Türkiye: Chimaera Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gümüşhane, 105s.

Şekil 1. Rusya'dan Avrupa'ya ulaşan doğal gaz boru hatları haritası

Kaynak: Wikimedia, (2015). "Rusya'dan Avrupa'ya ulaşan doğal gaz boru hatları", https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d7/Major_russian_gas_pipelines_to_europe.png, (22.10.2022).

Hali hazırda mevcut boru hatlarıyla birlikte geliştirilen orta ve büyük ölçekli projeler (Tablo 3), Avrupa doğal gaz piyasasının dinamik ve rekabetçi bir pazar yapısı olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. AB'nin neredeyse tüm politik dokümanlarında da ifade edildiği gibi, Birliğin öncelikli başlığı enerji arz çeşitliliği ve güvenliğinin tesis edilmesidir (Uluatam, 2010b: 62). AB, piyasa eksenli ekonomik modeliyle enerji başlığında talep güvenliğine öncelik verirken Rusya jeopolitik eksen tabanlı enerji arz güvenliğini önemsemektedir (Khrushcheva ve Maltby, 2016: 806).

Rusya, Avrupa'daki jeopolitik menfaatlerini desteklemek ve sağlamlaştırmak için doğal gazı bir güç faktörü olarak etkin bir şekilde kullanmaktadır (Slobodian, 2018: 49). Çünkü Rusya'nın sahibi olduğu kritik öneme haiz enerji kaynakları AB

ilişkilerinde fazlasıyla kullanışlı bir argümandır (Hamzaoğlu, 2021: 281). 21. Yüzyılda doğal gazda iktisadi kapasitesini dahi aşarak jeopolitik ve stratejik olguya evirmiştir (Akpınar ve Başibüyük, 2011: 133). Öyle ki bu amacında Gazprom'u aktör olarak kullanmaya başlamıştır. Gazprom ekonomik faaliyetlerin yanında ülkelerin diplomasi hamlelerinde üstlendiği roller sebebi ile de dikkatleri üzerinde toplamaktadır. Bu bağlamda diplomaside politik ve iktisadi temelli amaçlarına ulaşmada kapsamlı jeostratejik izlenim oluşturma imkânına sahiptir (Hamzaoğlu, 2021: 270).

Her ne kadar AB için enerji arz güvenliği önemli olsa da Birlik bu konuda çok büyük bir aşama kaydedememiştir. Bunu en iyi Rusya-AB bağlantılı mevcut boru hatları ile Rusya'dan bağımsız yapılmak istenen, enerji

arz güvenliğine katkıda bulunacak girişim projelerinden anlayabiliriz (Önder, 2022: 17).

Rusya ve AB için ekonomik lokomotif özelliği taşıyan enerji ticaretinin (Siddi, 2018a: 1554) başında doğal gaz yer almaktadır. AB'nin doğal gaz tedarik piramidinin zirve noktasında şüphesiz Rusya yer almaktadır. AB doğal gaz ihtiyacının %24,65'ini Rusya'dan karşılamaktadır (European Council, 2023; Energy Institute, 2023: 37).

AB petrolden farksız olarak doğal gazda da Rusya'nın en büyük müşterisidir. Rus doğal gazı farklı hatlar ve güzergâhlar takip edilerek Avrupa coğrafyasına

ulaştırılmaktadır (Şekil 1; Cerrah, 2018). AB, yıllar boyunca bazı doğal gaz boru hatlarını inşa ederek faaliyete geçirmiş, bazılarını ise farklı nedenlerle askıya almak yada iptal etmek zorunda kalmıştır. Stratejik ve politik hamleler doğal gaz boru hatlarının geleceğini yakından etkilemektedir. Bu doğal gaz boru hatları ülkeler arası menfaatlerin uyumunda hayata geçerken, menfaatlerin çakışması durumunda da önemini kaybederek değerini yitirmektedir (Önder, 2022: 17).

Bu bağlamda AB'nin enerjide ortak politika geliştirememesi nedeniyle hayata geçiremediği fakat değerini hala kaybetmeyen bazı projeler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Avrupa'nın hayata geçmeyen doğal gaz boru hatları

Boru Hattı	Hat Uzunluğu (Km)	Hat Kapasitesi Milyar(M ³)	Başlangıç Noktası	Bitiş Noktası
Trans Sahara	4128	30	Nijerya	İtalya/İspanya
Yamal-Avrupa-2	4100	28	Rusya	Almanya
Nabucco	3300	25-31	Türkiye	Avusturya
Güney Akım	3200	31-63	Rusya	Avusturya/İtalya
Trans Hazar	1641	30-62	Türkmenistan	Türkiye (Avrupa'ya Aktarma)
Beyaz Akım	1238	32	Gürcistan	Romanya
Kuzey Akım-2	1200	55	Rusya	Almanya
OPAL	470	35	Almanya	Almanya
NEL	370	20	Almanya	Almanya
Skandled	200	8,75	Norveç	İsveç/Danimarka
Mavi Akım-2	-	-	Rusya	İsrail/Suriye/Lübnan/Kıbrıs

NEL: Norddeutsche Erdgasleitung; OPAL: Ostsee Pipeline Anbindugs-Leitung

Kaynak: Uluatam E., (2010b). Avrupa Doğal gaz Piyasasında Yeni Dengeler, Ekonomik Forum, TOBB, 62-67; Önder, H., (2022). Avrasya Enerji Güvenliğinde ve Jeopolitiğinde Merkez Ülke Türkiye: Chimaera Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gümüşhane, 105s.

1.1. Brotherhood doğal gaz boru hattı

Rus doğal gazı bağımlılığının ilk adımı olan Brotherhood doğal gaz boru hattı, Rusya-Avrupa arasındaki ilk boru hattı olma özelliğine sahiptir. Ayrıca bu hat, o dönemde Rusya'nın Batı Avrupa'ya sevk ettiği gazın yaklaşık % 70'ini oluşturmuştur (Uluatam, 2010b: 64). Rus doğal gazı Brotherhood ile Ukrayna üzerinden Slovakya'ya ulaşmaktadır. Slovakya'da ikiye bölünen hattın bir kolu Çekya'ya, diğeri ise Avusturya'ya ulaşmaktadır. Günümüzde Brotherhood boru

hattı, Avrupa-Rusya arasında çalışmaya devam eden en önemli ve en eski doğal gaz boru hattıdır (Gayushov, 2019: 61).

1.2. Soyuz doğal gaz boru hattı

Rusya'nın Kazakistan ve Türkmenistan'dan piyasa şartlarından daha düşük fiyatlara satın aldığı doğal gazı Avrupa'ya ulaştırın ve Rusya'nın kendine ait olmayan bir gazı ilk defa Avrupa'ya ulaştırdığı hat Soyuz doğal gaz boru hattıdır (Uluatam, 2010b: 64).

1.3. Northern Lights doğal gaz boru hattı

Ortak güzergâh nedeniyle tek bir hat görünümündeki Northern Lights (Kuzey Işıkları) ve Urengoy-Pomary-Uzhgorod/Trans-Siberya doğal gaz boru hattı, iki kısımlı bir hattır. (Uluatam, 2010b: 64; Dahl, 2004: 249). Beyaz Rusya'dan Ukrayna'ya uzanan kısım (Rengoy-Pomary-Uzhgorod ve Trans-Siberya), Ukrayna'nın batı bölgesinde Brotherhood boru hattıyla birleşerek AB'ne ulaşmaktadır. Rusya'nın en eski hatlarından biri olan bu hatta taşınan gazın miktarı 46-48 milyar m³ civarındadır (Gayushov, 2019: 63).

1.4. Yamal-Avrupa-I doğal gaz boru hattı

Rusya'nın Avrupa pazarında söz sahibi olmasını sağlayan diğer bir doğal gaz boru hattı da Yamal-Avrupa-I'dir. Kapasitesi yıllık 33 milyar m³ olmasına karşın boru hattından geçtiğimiz yıllarda ancak 17 milyar m³ doğal gaz taşınabilmiştir. Rus gazının Batı Avrupa'da arz esnekliğini ve güvenilirliğini arttıran Trans Avrupa ağının bir parçası olan bu boru hattı (Gazprom, 2023), Rusya'dan Avrupa'ya taşınan doğal gazın yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Bu hat daha çok İngiltere ve Almanya'nın talebini karşılamayı amaçlamaktadır (Uluatam, 2010b: 63). Almanya'nın en önemli gaz merkezi Berlin dağıtım şebekesine ulaşan doğal gaz buradan diğer Avrupa ülkelerine dağıtılmaktadır (Engerer, Opitz ve Hirschhausen, 1999: 27).

Bu boru hattını önemli kılan diğer bir özellik ise Rusya'nın Belarus'u Avrupa'ya ulaşmada stratejik transit güzergâh ülkesi olarak kullanmasıdır (Mayorov, 2009: 31).

1.5. Yamal-Avrupa-II doğal gaz boru hattı

Diğer önemli bir doğal gaz boru hattı ise Yamal-Avrupa-I doğal gaz boru hattına paralel ilerleyecek şekilde yapımı düşünülen Yamal-Avrupa-II hattıdır. 2010 yılında işletmeye alınması planlanan projenin maliyetinin yaklaşık 10 milyar Amerikan dolarına ulaşması bekleniyordu (Uluatam, 2010b: 65). Yamal-Avrupa-I hattının 2006'da son kompresör istasyonunun devreye alınmasıyla tam kapasiteye ulaşması (Gazprom, 2019: 67), mevcut boru hattına ilave yapılarak kapasitenin yükseltilmesi fikrini doğurmuş ve dolayısıyla da Yamal-

Avrupa-II doğal gaz boru hattı gündeme gelmiştir (Pourzand, 2012: 68). Fakat Gazprom ve Polonya arasındaki güzergâh anlaşmazlıkları bu hattın rafa kaldırılmasına neden olmuştur (Bayar, 2008: 30).

1.6. Kuzey Akım doğal gaz boru hattı

Kuzey Akım (Nord Stream) doğal gaz boru hattı, NV Nederlandsre Gasunie (Hollanda), GDF (Fransa), BASF (Almanya), E.ON (Almanya) ve Gazprom (Rusya) ortaklığınca yürütülmüştür (Uluatam, 2010b: 66). İkiz boru hattı olarak projelendirilen Kuzey Akım doğal gaz boru hattı 7,4 milyar Euro'ya mal edilmiştir (BBC, 2010). Boru hattının en önemli özelliği Rusya'nın hiçbir transit ülkeye ihtiyaç duymadan doğrudan Almanya'ya gaz sevkiyatı yapabmesidir (Uluatam, 2010b: 66).

2000 yılında AB Komisyonu tarafından kabul gören ve 2006 yılında onaylanan karar neticesinde Trans-Avrupa ağına dâhil edilen ve Rusya'nın transit bir ülke olmadan doğrudan hedefine ulaştığı Kuzey Akım, Baltık Denizi altına döşenen borularla yapılan önemli bir doğal gaz boru hattıdır. Boru hattının %51'lik hissedarı Gazprom'dur. Bu boru hattı Rusya'nın Vyborg bölgesinden başlayarak Almanya'nın Greifswald kentinde son bulmaktadır. Boru hattı Rusya ve Almanya dışında Finlandiya, İsveç ve Danimarka münhasır ekonomik bölgelerinden geçirilmiştir. En az 50 yıl süreli anlaşma ile 55 milyar m³ doğalgazın AB coğrafyasına ulaştırılmasını kapsamaktadır. Talep güvenliği açısından Avrupa Parlamentosu ve Konseyi tarafından "Avrupa çıkarlarının" tesis edildiği bir boru hattı olarak atfedilmiştir (Nord Stream, 2023).

1.7. Kuzey Akım-II doğal gaz boru hattı

2014 yılında Rusya'nın Güney Akım hattını iptal etmesi ve 2015 yılında Türkiye ile yaşanan uçak krizi nedeniyle Türk Akım projesinin dondurulması sonucu ortaya çıkan boru hattı Kuzey Akım-II'dir. Bu hattın yaklaşık maliyeti 8,3 milyar sterlin civarındadır (Sommerlad, 2022). Arapova vd (2019: 4) bu rakamın 9,5 milyar dolar olduğunu ifade etmişlerdir. Boru hattı Rusya'nın Ust-Luga bölgesinden başlayarak Kuzey Akım boru hattı gibi Almanya'nın Greifswald kentinde bitmektedir (Gazprom,

2023). Proje finansmanının yaklaşık yarısını OMV (Avusturya), Engine (Fransa), Uniper ve Wintershall (Almanya) ve Royal Dutch Shell (Hollanda/İngiltere) şirketleri üstlenmiştir (Gazprom, 2023)

Kuzey Akım-II doğal gaz hattının en önemli destekçisi Almanya olmuştur. Almanya bu hattı “doğal gaz ticaretinde yer alan ekonomik aktörlerin ticari bir faaliyeti” olarak değerlendirmekteydi (Fischer, 2016: 2) Kuzey Akım’ın ardından Kuzey Akım-II boru hattı anlaşmalarının imzalanmasıyla birlikte geleneksel Alman-Rus doğal gaz ilişkileri siyasi bir öneme sahip olmuştur. Böylelikle ikili arasında sosyo-ekonomik bağlar oluşturulmasına katkı sağlamıştır (Bros, Mitrova ve Westphal, 2017: 7).

Bu hattın en dikkat çeken yanı Kuzey Akım boru hattının aksine mülkiyetinin tamamının Gazprom’a ait olmasıdır. Hattın 2019 yılı içerisinde tamamlanması hedeflenmiş ancak süreç içerisinde başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere Birlik üyesi bazı ülkelerin Rusya’ya bağımlılığını arttıracığı ve enerji arz güvenliğini tehlikeye sokacağı gibi engeller nedeniyle (Önder, 2022: 19) ancak 2021 yılı Eylül ayında tamamlanabilmiştir. Ayrıca jeopolitik ve iktisadi çıkarlar nedeniyle AB içerisindeki fikir ayrılıklarını da ortaya çıkarmıştır (Hamzaoğlu, 2021: 282). Son olarak Rusya’nın Ukrayna’ya ait Donetsk ve Luhansk bölgelerinin bağımsızlıklarını tanımasıyla ipler kopmuş ve sertifikasyon süreci durdurulmuştur.

Ukrayna-Rusya arasında cereyan eden savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Kuzey Akım ve Kuzey Akım-II boru hatlarında bir dizi patlamalar meydana gelmiştir. Bu patlamalar her ne kadar gaz akışının daha önceden kesilmiş olmasına rağmen hattın bir süre daha pasif kalacağı anlamına gelmektedir. Öyle ki gerçekleşen saldırılarla ilgili ne Rusya ne de Ukrayna sorumluluk alırken patlamanın çeşidi ve nasıl gerçekleştiği hakkında da kesin bir bilgi bulunamamıştır.

Tüm bu politik ve stratejik mücadelenin neticesinde hayat bulan en önemli boru hatlarının detaylı teknik verileri Tablo 3’te gösterilmiştir.

Halil ÖNDER ve Nafiz MADEN

Avrupa Birliği'nin Kayıp Enerji Projeleri: Nabucco, Trans Hazar ve Güney Akım

Tablo 3. Avrupa'nın en önemli doğal gaz boru hatlarının detaylı teknik verileri

Boru Hattı	Başlangıç	Bitiş	İlk Gaz Akışı	Güzergâh	Hat Uzunluğu (Km)	Hat Kapasitesi Milyar(M ³)
Brotherhood	-----	1967	1967	Rusya (Batı Sibirya)-Rusya-Ukrayna-Slovakya-1) Çek Cumhuriyeti 2) Avusturya	2750	30 (Max. 100)
Soyuz	1960	1978	1978	Rusya (Kazak ve Türkmen Gazı)-Moldova-Romanya-Bulgaristan-1) Türkiye 2) Çek Cumhuriyeti	2675	32
Nothernlights (İki Kısım)	1967/1982	1969/1984	1967/1984	Rusya (Yamal)-Belarus-Ukrayna	2877+4500	19+32
Yamal-Avrupa-I	1994	1999	1997	Rusya-Belarus-Polonya-Berlin (JAGAL Hattı)	4196	33
Yamal-Avrupa-II	Rusya-Polonya arasındaki güzergâh anlaşmazlıkları ve Kuzey Akım-1 projesinin öncelikli tercih edilmesinden dolayı projeden vazgeçilmiştir			Rusya (Yamal+Batı Sibirya)-Polonya-Slovakya-Çek Cumhuriyeti-Almanya	4196	28
Kuzey Akım-I (İkiz Hat)	2010/2011	2011/2012	2011/2012	Rusya (Vyborg)-Baltık Denizi-Almanya (Greifswald)	1220	55
Kuzey Akım-II (İkiz Hat)	2018	2021	Gaz akışı sağlanamadı (Ukrayna-Rusya savaşı)	Rusya (Vyborg)-Baltık Denizi-Almanya	1220	55

2. AB'nin Enerji Politikaları

AB'nin enerji politikası üç temel esas üzerine kurulmuştur: 1) Enerji arz güvenliğini sağlamak, 2) topluluğun rekabet edebilirliğine katkıda bulunmak, 3) sürdürülebilir bir kalkınma çerçevesinde çevreyi korumak (AB Başkanlığı, 2023). Bu bağlamda AB enerji politikalarının gelişiminde enerji arz güvenliği, enerji tasarrufu ve verimliliği, sürdürülebilirlik, küresel ısınma, çevre kirliliği ve iklim değişikliğinin önüne geçmek önemli yer tutmaktadır. Diğer yandan, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranının artırılması, yüksek miktarda karbondioksit gazı salınımına sebep olan fosil enerji kaynaklarının (petrol, doğal gaz, kömür, vb) tüketim oranının düşürülmesi, Avrupa enerji iç pazarının serbestleştirilmesi, enerji alt yapısının birleştirilmesi, enerji tasarrufu ve verimliliğinin artırılması AB'nin ana hedefleri arasındadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının başını çeken hidroelektrik, güneş ve rüzgâr gibi enerji kaynaklarının AB genelinde kullanım oranının yükseltilerek, fosil enerji kaynaklarına ve bu kaynakların tedarik edildiği coğrafyalara bağımlılığın azaltılması, AB'nin enerji arz güvenliğine dayanak olacak bir çözüm yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda yenilenebilir enerji kaynaklarının sera gazı salınımı olmadığından kullanımının çevre kirliliğinin ve küresel ısınmanın önüne geçecek olması da diğer hedeflerden sayılmaktadır. Birlik ülkeleri arasında enerji piyasasının ve enerji alt yapısının bütünleştirilerek, kritik zamanlarda destek mekanizmalarının hayata geçirilmesi de planlanmıştır (Kakışım, 2019: 470).

AB, enerji alanında hedeflerini sürekli güncelleyerek 2020, 2030 ve 2050 stratejilerini oluşturmuştur. AB, 2020 Enerji Stratejisinde, 2010-2020 yılları arasındaki temel hedeflerini, enerji verimliliğini %20 oranında artırmak, yenilenebilir enerji tüketimini %20'ye yükseltmek ve sera gazlarını %20 azaltmak olarak belirlemiştir. Birlik ülkelerinin mutabık kaldıkları 2030 hedefleri ise enerji verimliliğinin %27 oranında artırılması, AB tarafından tüketilen enerjinin %27'sinin yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilmesi ve sera gazı emisyonlarının 1990 seviyesine kıyasla %40 oranında azaltılmasını öngörmektedir. Son olarak 2050 stratejisi kapsamında da sera

gazlarında 1990 yılına kıyasla %80-90 oranında azaltmayı hedeflemektedir. AB, "2050 Enerji Yol Haritası" ile bu amacına ulaşmayı arzulamaktadır (AB Başkanlığı, 2022).

1973 yılında vuku bulan petrol krizinin ardından Uluslararası Enerji Ajansı (UEA) kurulmuş ve ülkelerin kuruluşu üye olabilmeleri için Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)'ne üye olmaları koşulu getirilmiştir. Fakat o yıllarda AB üyesi ülkelerin bu örgüte üye olmaması AB adına enerji politikasının oluşturulması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu zorunluluk, Eylül 1974'te "Yeni Enerji Politikası Stratejisi" programı AB'nin enerji politikasında ilk defa strateji oluşturmasına etken unsur olmuştur. Ayrıca oluşturulan belgede tüketimin makul seviyelere çekilmesi, çevrenin korunması ve arz güvenliğinin artırılması konuları da değerlendirmenin diğer başlıklarını oluşturmaktaydı (Erbil, 2010: 71).

Avrupa Enerji Şartını soğuk savaşın ardından 1991 yılında kabul eden AB, uluslararası hukukta önemli bir yer edinen bu belge ile dünya enerji güvenliğini temin etmek, verimliliği artırmak gibi amaçları ilke edinmiştir (Caşın ve Kısacık, 2018: 49). 1995 yılında "AB İçin Enerji Politikası" isimli "Beyaz Kitap"ın yayınlanması AB için ortak enerji politikası oluşturulması adına yapılmış önemli bir arz girişimidir. Bu kitapta enerjide dışa bağımlılığın azaltılması, çevrenin korunması ve enerji güvenliğinin güçlendirilmesi gibi konulara dikkat çekilmiştir (Akdoğan, 2008: 41). "Yeşil Kitap"ın 2000 yılında yayınlanmasıyla da enerji arz güvenliğinde mevcut ve yaşanabilecek endişeler dile getirilmiştir. Ayrıca enerji arz güvenliği temelinde ilk dinamik metin olma özelliğini de bu belge ile görmekteyiz (Erkan, 2013; Görgülü, 2008: 30).

Yeşil Kitap incelendiğinde içerik olarak üç esas hedef ve altı öncelikli husus belirlenmiştir. Esas hedefler: 1) Uluslararası alanda AB'nin enerji arz ve talebini daha iyi koordine etmek 2) rekabetçi bir iç enerji pazarının yaratılarak Avrupa enerji şebekesi için verimliliği sağlamak 3) yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının ve enerji verimliliğinin artırılarak iklim değişikliği ile

mücadele etmek (European Commission, 2006: 10). Öncelikli hususlar ise; sürdürülebilir kalkınma temelinde teknoloji ve inovasyonun geliştirilmesi, enerji arz güvenliğinin imarı için üyelerin birlikteliğinin tesis edilmesi, enerji kullanımında çeşitliliğin sağlanması ve enerji alanında tutarlı bir dış politikanın ve rekabetçi bir iç pazarın oluşturulmasıdır (European Commission, 2006: 17-18).

2009 yılına gelindiğinde Ukrayna-Rusya krizlerinden oldukça etkilenen AB farklı bir çözüm yolu arayışına girmiştir. Bu bağlamda “Üçüncü Enerji Paketi”ni yürürlüğe sokan AB, bu paket ile Rusya'nın ve dolayısıyla Gazprom'un Avrupa'da tekelleşmesinin önüne geçmek istemiştir.

Bu pakette özellikle “Hizmetlerin Ayırıştırılması” ve “Varış Noktası” düzenlemelerini içeren maddeler Rusya'yı olumsuz etkilemiştir. Hizmetlerin ayırıştırılması ile aynı anda “hem satıcı hem de hattın sahibi olunamayacağı” şartı ile AB'nin üçüncü firmalar üzerindeki yaptırım gücünü dikkate değer şekilde yükseltmiştir (Hamzaoğlu ve Hoşfikirer 2022: 704). Varış yeri maddesi ile de “AB içerisindeki enerji pazarında faaliyetlerini yürüten şirketlerini ithalatçı ülkenin satın aldığı gazı herhangi bir yere yeniden ihraç etmesini engelleyen koşulu kaldırması” olmuştur (Goldthau ve Sitter, 2014: 15; Hamzaoğlu ve Hoşfikirer 2022: 704).

Rusya'nın enerji arz güvenliği açısından olumsuz bir durum olarak yorumlanan Paket, kilit önemde olan Gazprom'un AB enerji pazarında yürütülen doğal gaz ticaretinde hem üretim hem de dağıtım kısmında hisselerin çoğuna sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Siddi, 2018b: 13). Pakette özellikle Gazprom maddesi diye bilinen önemli bir bölüm bulunmaktadır. Paket AB üyesi bir ülkeye, yabancı bir şirketten AB enerji pazarı sınırı dışında da hizmetlerin ayırıştırılmasını talep etme hakkı vermektedir (Romanova, 2016: 862).

Dünya geneline bakıldığında enerji tüketiminin en fazla gerçekleştiği coğrafyalardan birini oluşturan AB aynı zamanda dünya çapında en bayındır enerji pazarlarından birine hayat vermektedir. Bununla birlikte doğal gaz ve petrol gibi yer altı zenginlikleri bakımından fakir bir

coğrafyadır. Avrupa'da İngiltere, Norveç ve Hollanda'nın dışında bilhassa gaz yatakları bağlamında kayda değer kaynaklara sahip başka bir ülke bulunmamaktadır. Avrupa coğrafyasının tamamında yapılan 220,4 milyar m³ doğal gaz üretiminin 122,8 milyar m³'ü Norveç, 38,2 milyar m³'ü İngiltere ve 15,1 milyar m³'ü ise Hollanda tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu üç ülke toplamda Avrupa doğal gaz üretiminin yaklaşık %80'ni karşılamaktadır. Ayrıca AB'nin toplam tüketimi olan 492 milyar m³'ün 176,1 milyar m³'ü bu üç ülkeden karşılanmaktadır. Yani AB toplam tüketiminin yaklaşık %35,8'ini bu üç ülkeden karşılamaktadır (Energy Institute, 2023: 30). Bu nedenle AB'nin enerji kaynakları tedarikinde dışa bağımlılık oranı sürekli yükselmektedir. Enerji kaynaklarında AB tüketiminin yaklaşık dörtte birini petrolden sonra doğal gaz oluşturmaktadır (British Petroleum, 2021).

Stratejik niteliklere sahip olan enerjinin ihraç ve ithal durumu devletlerarasında karşılıklı tabiiyeti de yaratmaktadır. Bu tabiiyetin en bariz örneği AB-Rusya temaslarında görülebilmektedir. AB ve özellikle Almanya, ekonomileri için gereksinim duydukları petrol ve doğal gazı en fazla Rusya'dan tedarik etmektedirler. Buna karşılık Rusya'nın da en istikrarlı müşterisi AB ve özellikle Almanya'dır. 2021 yılı verilerine göre Rusya Federasyonu bütçesinin %36,8'ini petrol ve doğal gaz (petrol türevleri de dâhil) satışından elde etmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2022: 7). Enerji ihracatı, Rusya'nın büyümesinin ana kaynağıdır. Avrasya'nın batı coğrafyasında enerji ve ticarete dayalı bu karşılıklı ilişkileri bölgesel güvenliğin tesis edilmesi için de motivasyon kaynağıdır. Enerji kaynak coğrafyalarının, enerji aktarım güzergâhlarının ve enerji tüketim pazarlarının istikrar ve güvenliği hem ihraç hem de ithalat coğrafyaları için önemli konuma gelmektedir. Bu durumdan politik ve stratejik olarak hoşnut olmayan ABD, Rusya ile AB (bilhassa Almanya) arasındaki temasları kontrolüne almak için bir dizi stratejik hamleler yapmaktadır. Bilhassa enerji naklinde transit ülke durumundaki ülkelerin hedef devlet pozisyonuna girdiği ve bir rekabet meydanına dönüştüğü de görülmektedir. Ukrayna krizi, Baltık ülkelerinde oluşan gerilim ortamı, Gürcistan'da yaşanan gelişmeler ile Türkiye

üzerinde oluşturulmak istenen politik baskı bu stratejik hedeflerin bir sonucudur. Ayrıca, enerji kaynaklarının sahibi konumundaki ülkelerin bunu politik bir silah olarak kullanıp enerjiye gereksinim duyan ülkeler üzerinde baskı aracı olarak kullanması veya kaynak ülkelere yaptırımlar uygulanarak baskı altına alınmak istenmesi her iki taraf için de olumsuz neticelere neden olmaktadır (Cerrah, 2018).

2006 yılında Rusya-Ukrayna arasında vuku bulan gerilim AB'nin yeni politikalar oluşturmasına etki etmiştir. Enerji arz güvenliğinin tehlikeli boyutlara ulaştığı kriz sonrası raporlarda altı çizilerek vurgulanmış ve çözüm için alternatifler yaratılmaya çalışıldığı görülmüştür. AB için bu gerilimin ardından enerji temelli politikaları için beraberce ilerlenmesine dair görüş birliğine varılmıştır (Yorkan, 2009: 27). 2007 yılında hayata geçen Lizbon Antlaşması sayesinde daha önce enerji güvenliği noktasında göz ardı edilmiş hususlarda düzenlemeye gidilmiştir. Anlaşmanın 194. maddesinde yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesinin teşvik edilmesi, enerji ağları arasındaki bağlantıların yapılması, enerji piyasasının işleyişinin oluşturulması, enerji verimliliği ve tasarrufu konusunda ilerleme kaydedilmesi, enerji arz güvenliğinin sağlanmasının özendirilmesi gibi önemli faktörler yer almıştır. Ayrıca Birlik üyesi devletlerin akıllarında oluşan soru işaretlerinin cevap bulması için devletlerin konu ile ilgili yetkilerine müdahale edilmemiştir (Çaşın ve Kısacık, 2018: 50).

2009 yılında Rusya ile Ukrayna arasında doğal gaz arz fiyatı ve transit geçiş ücreti konusunda ciddi bir kriz yaşanmasına sebep olmuştur. Kriz sonucunda Rusya Ukrayna'ya doğalgaz satılmasını durdurmuştur (Pirani, Stern ve Yafimava, 2009:4) Bu krizden Ukrayna'nın iki milyar dolar kaybedecek olmasının yanı sıra Birlik üyesi Polonya, Slovakya ve Macaristan'ın da transit ücretinden olumsuz etkilenecek olmaları diğer bir sorunu oluşturmuştur (Sziklai, Koczy ve Csercsik, 2018: 3). Nihayetinde Rusya'nın 2004-2009 yılları arasında Ukrayna ile yaşadığı doğal gaz krizlerinin AB'ye sıçraması AB'yi enerji konusunda yeni düzenlemeler yapmaya mecbur bırakmıştır. Bu kapsamda AB, 2009 yılında kabul ettiği "Üçüncü Enerji Paketi"

içerisinde yer alan maddeler ile Rusya'yı köşeye sıkıştırmıştır. Özellikle hizmetlerin ayrıştırılması maddesi gereğince Rusya tedarikçi konumun yanı sıra boru hattına sahip olma kabiliyetini kaybetmiştir. (Kakışım, 2017: 523; Hamzaoğlu ve Hoşfikirer, 2022: 697)

2022 yılında patlak veren Ukrayna-Rusya savaşının ardından AB, Rusya için yaptırım kararı almıştır. Bu yaptırımların bir kısmı da doğal gaz alım-satımı ile ilgiliydi. Çeşitli kısıtlamalara giden AB oluşan açığı özellikle ABD'den ve kısmen Orta Doğu ve Afrika bölgesinden temin ettiği LNG ile kapatmaya çalışmış ve bunda da bir hayli başarılı olmuştur. Öyle ki 2021 yılında Rusya'dan aldığı doğal gaz miktarı 132,3 milyar m³ iken 2022 yılında 61,5 milyar m³'e gerilemiştir. Aynı şekilde ABD'den ithal edilen LNG miktarı 30,8 milyar m³'ten 72,1 milyar m³'e yükselmiş; Orta Doğu ve Afrika'dan ithal ettiği LNG miktarı ise yaklaşık 11 milyar m³ artmıştır (British Petroleum, 2022: 36-37; Energy Institute, 2023: 37-38).

3. Nabucco, Güney Akım ve Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projelerinin İptal Nedenleri

Nabucco'nun en belirgin önemi Rus gazına bağımlı durumdaki Avrupa ülkeleri için alternatif bir kaynak coğrafyası sunmasıydı. Bu bakımdan diğer alternatiflere göre daha pahalı bir proje olsa dahi bu avantajı onu merkez konumuna çekmiştir. Daha önce siyasi sebeplerden Rusya'nın Ukrayna'ya verdiği doğal gazı kesmesi bütün Avrupa'da tedirginlik uyandırmıştır. Çünkü muhtemel bir krizde siyasi baskı uygulamak için Rusya'nın bu silahı kullanma ihtimali Avrupa için kâbusun da ötesinde bir felaket demektir. Yaşanan krizlere rağmen AB'nin enerji politikasında ortak bir paydada buluşamaması bu boru hattı projesinin hayata geçirilmesini önlemiştir. AB üyeleri bazen birlikte hareket ederken bazen de ülke menfaatlerine öncelik vermişlerdir. AB'nin enerji güvenliği adına Nabucco için mücadele ettiği ve birlikteliğin vurgulandığı dönemde İtalya Rusya ile Güney Akım projesi üzerine çalışmışlardır (Tepealtı, 2009: 204).

Ancak varılan noktada, Nabucco'yla ilgili ana dinamiklerdeki belirsizlikler projeyi çıkmaza sürüklemiştir. Söz konusu

belirsizliklerin başını ise hattan yeterli miktarda doğal gaz iletebileceği yönünde hiçbir bir garantinin bulunmaması almıştır. Türkmenistan, Irak, İran ve Kazakistan ancak uzun vadede gaz sağlayabilecek potansiyel devletler olarak görülmüştür. Nabucco projesinde doğal gaz tedarikçisi olarak görülen Türkmenistan, Irak ve Azerbaycan ile yasal bir zemini olmayan imzalar atılması projenin hayal ürünü olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Bölge coğrafyasındaki ülkeler ile küresel aktörler arasındaki çekişmeler de projeyi olumsuz etkileyen diğer faktörlerdir. 2013 yılında faaliyete geçmesi planlanmasına rağmen, maddi kaynak bulmada yaşanan zorluklar, Rusya ve İtalya ortaklığıyla tasarlanan Güney Akım ve Türkiye-Azerbaycan ortak girişimiyle hayata geçen TANAP, Nabucco'nun gündemden düşmesine sebep olmuştur (Varol, 2019: 59).

Nabucco Projesi'nin gereksinim duyacağı gazın, kaynak yönünden zengin siyasi istikrarını sağlamış Hazar Havzası ülkelerinden yapılması planlanmaktaydı. Hazar Denizi'nin, kıyıdaş ülkeler arası bölüşümü, içinde barındırdığı doğal kaynakların paylaşımı ve kullanımı hususunda henüz belirlenmemiş uluslararası hukuki statüsü, Nabucco'nun karşısına çıkan en büyük engeldi (Erkılavuz, 2018: 55).

Nabucco projesinin gaz ihtiyacının Şahdeniz sahasından karşılanacak olması, önceden sadece transit ülke olarak değerlendirilen Azerbaycan'ı projeye gaz tedarik edecek üretici konumuna yükseltmiştir. Böylece yapım inşaatına 2011 yılında başlanacak boru hattına Azerbaycan'ın 8 milyar m³'lük kaynak aktarması öngörülmüştür. Ancak Azerbaycan'ın Şahdeniz sahasından çıkardığı gazdan Rusya'ya 500 milyon m³'lük doğal gaz satması Nabucco için darbe olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra Rusya'nın, Azerbaycan'ın çıkardığı bütün doğal gazı pazar fiyatlarından daha yüksek bir fiyata satın almak istemesi de Nabucco'nun iptal edilmesinin diğer bir nedeni olmuştur. Tüm bu faktörler, Nabucco'nun tam kapasite ile faaliyet göstermesi için yılda 85 milyar m³ doğal gaz çıkarılan Hazar coğrafyasından daha fazla üretim yapılması gerektiğini gözler önüne sermiştir.

Nabucco'nun faaliyete geçmesi için ihtiyaç duyulan doğal gazın temininde Türkmenistan da verimli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Diğer yandan projeye yıllık 10 milyar m³ doğal gaz verebileceğini taahhüt eden Türkmenistan'ın Rusya ve Çin ile olan gaz anlaşmaları devam etmekteydi. Daha fazla üretim için yeni gaz sahalarının işletmeye açılabilmesi için ciddi yatırımlara ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca üretilen doğal gazın hangi güzergâh üzerinden Türkiye'deki teslim noktasına ulaştırılacağı da bir başka sorun olmuştur. Hazar Denizi'nin hukuki statüsündeki belirsizlikler, Azerbaycan güzergâhının çıkmaza girmesi, İran üzerinden iletilmesine de ABD'nin karşı çıkması projenin önündeki en büyük engeller olmuştur.

AB'nin, Nabucco ile kendi dünyasında yaşadığı ikilemlerin dışında, hattın transit güzergâhı üzerindeki Türkiye ile de problemleri vardı. Türkiye ile AB'nin hali hazırda yürüttüğü üyelik müzakerelerinde "enerji başlığı" faslına engel olması, taraflar arasındaki işbirliğinin hızını olumsuz etkileyen kayda değer etmenlerden birini oluşturmuştur. AB ile Türkiye arasında yaşanan olumsuzluklardan bir diğeri de hattan iletilecek gazın Avrupa'ya hangi koşullarla ulaştırılacağı konusunda yaşanmıştır. Türkiye'nin Nabucco boru hattı üzerinden Avrupa'ya iletileceği gazı re-export usulü ile yeniden fiyatlandırıp Avrupa'ya satması talebine AB, politik ve ekonomik risk oluşturacağı gerekçesi ile karşı çıkmıştır. AB, kendisine ulaştırılacak gaz için Türkiye'ye sadece transit geçiş ücreti ödemeyi önermiş ve Türkiye'nin ihtiyacı olan gazı doğrudan üretici kaynak ülkelerden almasını istemiştir (Tepealtı, 2009: 204).

Türkiye ile AB arasında, taşınacak gazın fiyatı üzerindeki ihtilafın yanı sıra Türkiye, gaz tedarikçi ülkelere yakın olması ve güvenliği sağlayacak olması nedenleriyle ayrıca % 15 oranında indirimli gaz isteğinde bulunmuştur (Referans Gazetesi, 2020). Ancak hükümetler arası anlaşmada Türkiye bu isteğine olumlu cevap alamamış ve anlaşma içeriğinde yer alan "Ortak ülkelerin istemeleri halinde öncelikle gazın %50'sine varıncaya kadar olan miktar bu ülkeler için kullandırılır" (Radikal Gazetesi, 2009) maddesi gereğince gerek duyulacak ihtiyacın karşılanacağı ifade edilmiştir.

Türkiye ile AB arasındaki gerilime neden olan bir diğer husus ise Fransa'ydı. Fransa'nın projeye dâhil olmak istemesine Türkiye, AB müzakere sürecinde engelleyici tavır takınması ve sözde Ermeni soykırımı tasarısının Fransa meclisinde kabul edilmesinden dolayı karşı çıkmıştır.

Nabucco'nun Avrupa'daki hâkim rolünü zedeleyeceğini öngören Rusya, projeye destek vereceğini düşündüğü ülkeleri (Azerbaycan, Türkmenistan) darboğaza sokarak ellerindeki sözleşme dışı üretilmiş doğal gazı satın alacak anlaşmalar gerçekleştirmiştir. Rusya attığı bu adım sayesinde kayda değer avantajlar elde etmiştir. Bunun yanı sıra Nabucco'ya önce dâhil olacağını ifade eden fakat sonrasında bu kararından geri dönen Rusya, Nabucco ile aynı pazara odaklanan ve daha avantajlı görünen Kuzey ve Güney Akım gibi projelerde ciddi mesafe kat etmiştir (Tepealtı, 2009: 209). Nabucco hattını dolduracak doğal gazın bulunamayacağını dile getiren Putin, "eğer birileri toprağı kazıp boru hattı inşa etmek istiyorsa devam etsinler, bizim için sorun değil" açıklamasıyla projenin geleceğinin belirsiz olduğunu ima etmiştir (NTV, 2009).

Dünya genelinde yaşanan ekonomik krizin doğal gaz ve petrol tüketimlerini azaltması Rusya'nın kazancına ciddi manada darbe vurmuştur. Bu kayıplar Rusya adına proje finansmanı temini için çözülmesi güç sıkıntılar yaşatmıştır. Özellikle, projenin sadece deniz geçişinin yaklaşık 16 milyar dolar (Aydilek, 2014) olması planladığı projelerin uygulanabilirliğini zor duruma sokmuştur. Projenin yaşadığı sorunlardan bir diğeri ise hattın Karadeniz geçiydi. Güney Akım'ın Karadeniz altından ilerleyerek Bulgaristan'a ulaşabilmesi için Ukrayna'nın veya Türkiye'nin münhasır ekonomik bölgesinden ilerlemesi gerekmektedir. Avrupa'ya taşınan doğal gazın yaklaşık %80'i için Ukrayna topraklarını transit ülke olarak kullanan Rusya (Kravchenko, 2015: 72), Güney Akım boru hattının deniz geçişinin Ukrayna üzerinden daha kısa olmasına rağmen sırf Ukrayna'yı bypass etmek adına daha uzun mesafe ve daha yüksek bir finansman gerektiren Türkiye'den ilerletilmesini istemiştir. Rusya'nın bu kararı ilerleyen süreçte doğal gaz ihracatında sorun yaşadığı ve yaşama ihtimali olan Ukrayna

yerine Türkiye'nin transit geçiş ülkesi olması düşüncesinde etken faktör olmuştur. Rusya, Güney Akım'ın Karadeniz geçişi problemini çözüme kavuşturmak amacıyla Türkiye ile Rusya arasında 6 Ağustos 2009'da Ankara'da bir anlaşma imzalamıştır. Rusya bu anlaşmayla Türkiye'nin Karadeniz'deki münhasır ekonomik bölgesinde fizibilite çalışmaları için gerekli izinleri almıştır. Rusya'nın karşı karşıya kaldığı bu sorunlar değerlendirilmeye alındığında projenin tahmin edilen sürede tamamlanmasını zora sokmuştur (Tepealtı, 2009: 214).

Ukrayna ile yaşadığı 2013 krizinden olumsuz etkilenen Rusya, bir de Ukrayna eski Cumhurbaşkanı Yanukoviç'in AB ile imza aşamasına geldiği ticaret anlaşmasından son dakikada geri çekilmesi ile ülkede kaos ortamının oluşması Rusya'yı AB ile karşı karşıya getirmiştir. Yaşanan bunca gerilimlere rağmen AB'nin asıl rahatsızlığı, Ukrayna'daki kargaşayı fırsata dönüştüren Rusya'nın stratejik Kırım yarım adasını ilhak etmesi (Micco, 2014: 4) olmuştur (Yorgancıoğlu, 2015). Rusya, Güney Akım projesinden iktisadi ve siyasi sebepler nedeniyle vazgeçmiştir. Güney Akım'ın yüksek inşa maliyeti ve dünya çapında petrol ücretindeki genel düşüşün Rusya ekonomisine vuracağı darbe diğer nedenler arasında değerlendirilmiştir. Rusya ekonomik ambargolarla (Ukrayna krizi nedeniyle) düşen ticaretini AB ülkeleri ve Akdeniz pazarındaki rakiplerine karşı politik bir hamle olarak kullanmıştır. Rusya Güney Akım için 5 milyar dolara ulaşan bir harcama gerçekleştirmiştir. Yaşanan siyasal sorunlardan sonra AB üyesi Bulgaristan, Güney Akım boru hattını topraklarından geçirmek istemediğini dile getirmiştir (Erkilavuz, 2018: 61). Bununla birlikte Üçüncü Enerji Paketi kapsamında yer alan "Hizmetlerin Ayrıştırılması" ve "Varış Noktası" maddeleri nedeniyle AB, Güney Akım ile ilgili bazı usulsüzlükleri Gazprom'a bildirmiştir. AB Komisyonu bu düzenlemeleri bir güç olarak kullanmış ve nihayetinde suçlamalarla başa çıkamayan Rusya Güney Akım Projesini iptal etmiştir (Hamzaoğlu ve Hoşfikirer 2022: 704-705). Fakat, Güney Akım Projesi son anda Türk Akım adıyla yeni bir rota çizmiştir. Türk Akım projesi, Güney Akım ile nitelik bakımından farklılık gösterse dahi Güney Akım için yapılan çalışmalardan aynı

şekilde istifade edecek olması sebebiyle isim değiştirilerek tekrar gündeme yerleşmiştir.

AB için kaynak coğrafyası çeşitliliği noktasında çok önemli olan diğer bir proje olan Trans Hazar doğal gaz boru hattı projesi bölge ülkeleri arasında yaşanan güç mücadelesi nedeniyle zorluklarla karşılaşmıştır. Başlangıçta İran topraklarından geçmesi planlanan hat, ABD'nin dikte etmesi sonucunda Hazar Denizi geçişli olacak şekilde yenilenmiştir. ABD, Türkmen gazının kendi istediği güzergâhta ilerlemesi konusunda çok ayak diremiştir (Özcan, 2008: 97). Bu durum, Rusya'nın Avrupa'da güç kaybına uğramasına sebep olacağı için Rusya ve İran Hazar Denizi'nin hukuki statüsü hususunda ortak hareket ederek Hazar Denizi boyunca boru hattı döşenmesine mâni olmuşlardır. Çünkü bu hattın inşası, Rusya'nın bölge coğrafyasındaki siyasi ve iktisadi nüfuz alanının daralacağı anlamını taşımaktaydı (Bozkurt, 2006: 41).

Bu gelişmelerin yaşandığı süre zarfında Azerbaycan da kendi menfaatleri doğrultusunda Türkmenistan doğal gazının toprakları üzerinden ilerlemesine tepki göstermiştir. Azerbaycan'ın Trans Hazar projesinin konuşulduğu dönemde Şahdeniz sahasındaki büyük gaz keşfi de bu projeyi sekteye uğratmıştır. Azerbaycan keşfettiği bu gazı uluslararası piyasaya satabilmek için Trans Hazar projesinde Türkmenistan'a yüksek transit geçiş ücreti ve hatta verilecek gazın büyük çoğunluğunun kendi gazı olmasını talep etmiştir. Diğer yandan, Türkiye'nin acil doğal gaz ihtiyacını Mavi Akım'la Rusya'dan temin etmesi Türkmenistan'ın projeye olan inancını yitirmesine neden olmuş ve elindeki gazı ucuz fiyata Rusya'ya satmak zorunda kalmıştır (Özcan, 2008: 97).

Yaşanan tüm bu olumsuzluklar karşısında Rusya dışında uluslararası enerji pazarlarına ulaşma imkânı olmayan Türkmenistan, ürettiği gazı piyasanın yaklaşık üçte biri fiyatına Rusya'ya satmak zorunda kalmıştır (Hürriyet, 2001; 2006). Rusya ile Türkmenistan arasında 2006-2009 yıllarını kapsayacak şekilde 162 milyar m³lük gaz alım-satım anlaşması gerçekleşmiştir. Sonuçta, Rusya hayata geçirdiği politikalar

sayesinde bu enerji oyununda galip gelmiştir (Ateş, 2006).

Projenin gerçekleşmesinin önünde engel olarak yer alan diğer faktör ise projenin iktisadi durumudur. İnşanın bir kısmının Hazar Denizi altından yapılması gerekliliği proje bedelini önemli derecede artırmıştır. Türkmenistan bu durumda Trans Hazar'ın inşa bedelinin şirketler birliği tarafından karşılanmasını talep etmiştir. Ayrıca Azerbaycan, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattından iletilecek gazın %15'inin Azerbaycan tarafından kalan miktarın ise kendisi tarafından temin edilmesini istemiştir (Bilgin, 2005: 316). Türkmenistan'ın Bakü-Tiflis-Erzurum hattının %85'lik kısmının kullanım hakkını talep etmesi Azerbaycan tarafından reddedilmiş ve böylelikle hattın inşası için kurulan şirketler birliği parçalanmıştır (Tepealtı, 2009: 218)

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına paralel olarak inşa edilen Trans-Hazar projesi Bakü-Tiflis-Ceyhan hattına ekonomik fayda sağlayacağı gibi, Azeri gazının da Hazar coğrafyası güzergâhından ilerlemesinin projeye aynı şekilde faydalı bir etki yapacağı düşünülmüştür (Bilgin, 2005: 316). Ancak, Şahdeniz sahasında büyük doğal gaz yataklarının keşfi Azerbaycan'ı farklı düşüncelere itmiş ve projenin gidişatını tamamen değiştirmiştir. Azerbaycan, Türkmenistan'ın yapmak istediği şeyi kendisinin de yapabileceğini hatta yapması gerektiğini değerlendirmiştir.

AB ve Türkiye için kaynak coğrafyası çeşitliliğine, enerji arz ve enerji güvenliğine önemli katkıları olacak Nabucco ve Trans Hazar DGBH projeleri yanlış izlenen politikalar, ekonomik sorunlar, küresel ve bölgesel aktörler arasındaki güç mücadeleleri ve Rusya'nın izlediği politikalar nedeniyle hayata geçirilememiştir. Güney Akım DGBH projesini önemli kılan husus ise AB için Rus bağımlılığını arttıracığı halde Rusya'nın AB'nin enerji politikasında birlik olamayışı nedeniyle bu projeyi Avrupa'ya kabul ettirmesinden kaynaklanmaktadır. Yine de bu proje genel olarak Rusya'nın yanlış stratejileri ve AB'nin bu stratejilere karşı uyguladığı yaptırımlar sonucu rafa kaldırılmıştır. Türkiye geçişli yapılması planlanan bu üç önemli proje yukarıda bahsedilen ve Tablo 4'te özetlenen

nedenlerden dolayı gerçekleştirilememiştir
(Önder, 2022: 51).

Tablo 4. Türkiye geçişli planlanmış DGBH projelerinin iptal nedenleri ve aktörler

DGBH Projeleri	İptal Nedenleri	Aktörler
Nabucco DGBH	Yeterli fizibilite çalışması yapılmaması	AB, Kaynak coğrafyası ülkeleri
	Kaynak coğrafyası potansiyel ülkelerinin belirlenememesi	İran, Irak, Türkmenistan ve Kazakistan
	Yeterli doğal gaz garantisinin olmaması	Kaynak Coğrafyası
	Daha önce yapılan doğal gaz alım anlaşmaları	Kazakistan, Türkmenistan, Rusya, Çin, Azerbaycan
	Ortak enerji politikasının olmayışı, çıkar çatışmaları	AB
	Bölge ülkeleri ile küresel aktörler arasındaki mücadeleler	AB, Kaynak Coğrafyası, Amerika, Çin, Rusya
	Proje güzergâhının çoğunlukla Rusya'nın etkisi ve baskısı altında olması	Rusya
	Hazar'ın hukuki statüsü	Rusya, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Türkmenistan
	Maddi kaynak sıkıntısı	AB
	Üretim kapasitesinin artırılabilmesi için ihtiyaç olan yatırım desteği maliyetleri	Türkmenistan
	İran'a karşı çekinceler	AB, ABD
	Alternatif projelerin gündeme getirilmesi	Rusya
	TANAP'ın gündeme gelmesi	Türkiye, Azerbaycan
	AB üyelik görüşmelerinde "enerji başlığı" bölümünün engellenmesi	AB, Türkiye
	Ülkelerin siyasi belirsizlikleri	Orta Asya ülkeleri
	Sözde Ermeni soykırımı tasarısı	Türkiye, Fransa
Karabağ sorunu	Azerbaycan, Türkiye, Rusya, AGİT	
Güney Akım DGBH	Ukrayna krizi nedeniyle Rusya'ya uygulanan yaptırımlar ve ambargolar	AB, Ukrayna, Rusya
	Rus karşıtı olan Bulgaristan'dan gelen engeller	Rusya, Bulgaristan
	Yüksek yatırım bedeli ve petrolün fiyatlarındaki düşüş	Rusya
	Güzergâh çeşitliliği adına daha uzun mesafeye bağlı maliyet artışı	Rusya, Ukrayna, Türkiye
	Yeterli doğal gaz teminindeki belirsizlikler	Kaynak Coğrafyası
	Üçüncü Enerji Paketi ve İçeriği	Rusya

Tablo 4. (Devamı)

Trans Hazar DGBH	Projeye çevresel kaygılar nedeniyle karşı çıkılması	AB
	Maddi kaynak sıkıntısı	AB
	Hazar Denizi'nin hukuki statüsü	Rusya ve İran
	Azerbaycan'ın çıkarları açısından Türkmenistan gazının kendi topraklarından geçmesine sıcak bakmaması	Azerbaycan, Türkmenistan
	Şahdeniz yatağında yapılan doğal gaz keşfi	Azerbaycan, Türkiye, Türkmenistan'a
	Mavi Akım Projesine öncelik verilmesi ve Türkmenistan'ı küstürülmesi	Türkiye, Türkmenistan
	Rusya'nın Hazar bölgesi gazlarını satın alması	Rusya, Orta Asya Ülkeleri

Kaynak: Önder, H., (2022). Avrasya Enerji Güvenliğinde ve Jeopolitiğinde Merkez Ülke Türkiye: Chimaera Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gümüşhane, 105s.

4. İptal Edilen Doğal Gaz Projelerinin AB'ne Etkileri

Nabucco projesi, Rus Gazprom'un Avrupa'daki hegemonyasını kırarak Avrupa'yı bağımlılıktan kurtaracak bir AB projesiydi (Örmeci, 2012). Doğal gaz temini büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı olan AB için stratejik değere sahiptir. Rusya'yı bertaraf ederek doğal gaz arzına büyük yardımcı olacak Nabucco hattı, Rusya ile Ukrayna arasında vuku bulan enerji krizinin ardından oldukça önemli olmuştur. Özellikle bu sürecin ardından AB, bu kaynağı politik bir silah olarak değerlendirmeye çalışan Rusya'ya karşı Nabucco projesini tasarlamıştır. Gaz temini ve tedarikçilerini çeşitlendirmek isteyen AB bu projeye hayata geçirerek Rusya'ya olan bağımlılığını kırmak istemiştir. AB, taşınacak gazın Avrupa'nın %7'lik ihtiyacına cevap verecek olması nedeniyle (Şafak, 2007) Nabucco projesine büyük değer vermiştir (Tepealtı, 2009: 203).

2002 yılında temeli atılan Nabucco, kamuoyunda en çok spekülasyonlarla yer edinen proje olmuştur. Enerjinin stratejik öneminin giderek arttığı günümüzde, bilhassa enerji arz güvenliği hem AB hem de Türkiye için siyasi ve iktisadi sonuçlar doğuracaktır. AB ve Türkiye'nin ortak platformda bir araya gelmesini sağlayan doğal gaz bağımlılığı, kaynak çeşitliliği ve doğal gazın kaynak coğrafyalarının çeşitlendirilmesi hususunda Nabucco projesinin adı zikredilmiştir. Ayrıca Avrupa'nın giderek yükselen gaz gereksiniminin kayda değer bir bölümüne

cevap verebilecek, gaz tedarikçilerini çeşitlendirecek ve AB'nin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak kıymetli bir projeydi (Varol, 2019: 57). Ancak, AB'nin izlediği yanlış politikalar ve Rusya'nın akılcı hamleleriyle gerçekleştiremeyen bu proje AB'yi Rus bağımlılığını kırmak bir yana Rusya'ya daha da bağımlı hale getirmiştir.

Güney Akım projesini AB ve Rusya açısından değerlendirmek gerekir. Projenin gerçekleşmemesi İtalya açısından üzüntü ile karşılanırsa da AB üyelerinin birçoğunda olumlu karşılanmıştır. Zira Rusya'ya olan bağımlılığı daha da arttıracak olan bir proje gerçekleşmemiştir. Almanya ise bu proje ile çok ilgilenmemiştir. Çünkü Nabucco'yu engelleyenlerden biri de Almanya'nın doğrudan Rusya ile Kuzey Akım projesinin temellerini atmasıydı. Avrupa'yı iyice tekeline alabilecek projeleri izlediği hatalı politikalar ve ekonomik sorunlar nedeniyle gerçekleştirilememesi Rusya için bir kayıptır. Ancak son anda Türk Akımı adıyla projenin rotasını Türkiye'ye çevirmiş ve kısa zamanda tamamlayarak gaz akışını dahi sağlamış olması Rusya için önemli bir başarı olmuştur.

Trans Hazar projesi ise AB'nin ilk defa Rusya'nın içinde olmayacağı bir proje ile doğal gaz satın alma imkânı sunacak olması yönünden çok önemliydi. Aynı zamanda Hazar coğrafyasının da Avrupa'ya açılabilmesinde önemli bir fırsattı. Fakat AB'nin ABD baskısıyla ürettiği mazeretler ve Hazar'ın hukuki statüsünden kaynaklı sorunları fırsat

olarak değerlendiren Rusya ve İran sayesinde proje hayata geçirilememiştir. Nabucco gibi bu proje de Rus bağımlılığını azaltmak ve tekeli kırarak adına büyük önem arz etmekteydi. Bu projenin diğer bir önemi ise Türkiye'nin bağımsızlıklarını yeni kazanmış Türk Cumhuriyetleri ile köklü bir bağ kurabilmesine katkı sağlayacak olmasıydı. Fakat Türkiye'nin izlediği yanlış politikalar bunun da önüne set çekmiş ve hatta Türkmenistan'ın yüzünün yeniden ve mecburen Rusya'ya dönmeye sebep olmuştur.

AB hem Nabucco hem de Trans Hazar projelerinde izlediği yanlış politikalar nedeniyle birçok kayba uğramıştır. Rus bağımlılığını azaltacak fırsatı elinden kaçırmıştır. Bu projelerin gerçekleşmemesi AB'nin Birlik yapısının sorgulanmasına neden olmuştur. Çünkü Birliğin verdiği mücadelenin perde arkasında farklı hesaplar yapıldığı ortaya çıkmıştır. Ancak, AB bu fırsatı elinin tersi ile itmiştir. Güney Akımın gerçekleşmemesi Birliğin geneli adına olumlu karşılanmışken İtalya için kayıp olarak değerlendirilmiştir. Bu durum dahi Birlik arasındaki enerji uyumsuzluklarını açıkça ortaya koymuştur.

Sonuç ve Öneriler

Rusya dışında yapılacak her proje AB için kazanç kapılarını aralayacak en önemli fırsattır. Çünkü doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılık her geçen gün artmakta ve enerji güvenliği tehlikeye girmektedir. Uzun yıllardır enerji güvenliği parametrelerini güncelleyerek güçlendirmeye çalışan AB için Rusya'dan alınan her metreküp doğal gaz bu gücü sarsarak zayıflatmaktadır. Bu yüzden Birliğin Rusya'nın içinde olmadığı projeleri hayata geçirebilmesi kendi enerji güvenliği adına büyük önem arz etmektedir. AB, doğal gaz temininde Rusya ile sınırlı olmayıp Kuzey Afrika gibi farklı arz coğrafyalarına da yönelmektedir. Fakat bu coğrafyadan doğal gaz temini, boru hattı projelerinin yapımı ekonomik olarak mümkün olmadığından sıvı doğal gaz (LNG) taşımacılığı ile yapılabilmektedir. Bu durum, doğal gazın birim fiyatını yukarı yönlü olumsuz etkilemektedir. Bunların önüne geçebilmek için yakın Avrasya sahasında Hazar ve Orta Doğu coğrafyası ülkeleri ile iş birliğini

güçlendirerek yeni doğal gaz boru hatları inşa edilmesini gerektirmektedir. Bu gereklilik bir fırsat olarak Trans Hazar ve Nabucco ile AB'nin eline geçmiştir. Ancak Birliğin yanlış politik hamleleri ve Rusya'nın akılcı politikaları ile hayata geçirilememiştir.

Bu projeler AB'nin doğal gaz ihtiyacının düşük bir miktarını sağlayacak olsa dahi ilk adım olarak büyük önem taşımaktaydı. Ancak, Birliğin en güçlü ülkelerinden Almanya'nın kendi ülke menfaatini önde tutarak Kuzey Akım projesini ve İtalya'nın ise Güney Akım projesini hayata geçirme çabaları Birliğin enerji güvenliğine büyük katkılar sağlayacak Nabucco'yu baltalamıştır. AB'nin enerji konusunda birlik olmadığını, ülke menfaatleri söz konusu olduğunda herkesin kendine göre çıkar hesapları yaptığını, Rusya'dan bağımsız hareket etme kabiliyetinin akılcı hamleler ve doğru araştırmalara dayanmadığı görülmüştür. Ayrıca, AB sadece kendi hamlelerini değil rakibinin hamlelerini de tahmin etmenin, buna göre tedbirler almanın önemli olduğunu anlamıştır.

Sadece yalnız başına hareket eden Birlik ülkelerini suçlu görmek doğru değildir. Birlik ülkelerini bu dönemece sürükleyen Rusya olmuştur. Zira Rusya hiçbir hamle yapmadan beklemiş olsaydı hem Nabucco hem de Trans Hazar projelerinin hayata geçmesinin önünde hiçbir engel olmayacaktı. Ancak, Rusya akıllı politik hamleler ile hem kendi geleceğini garantiye almış hem de AB'nin doğal gaz tekeli elinde tutmuştur.

Sonuç olarak, güçlü bir enerji arz güvenliği sağlanmak isteniyorsa ne tek bir arz ülkesinden/coğrafyasından ne de tek bir kaynaktan beslenilmelidir. Hem kaynak çeşitliliğine hem de kaynak coğrafyası çeşitliliğine katkı sağlayacak politikalar geliştirilmeli ve buna göre hamleler belirlenmelidir. Her an değişen ve değişime açık olan dünyamızda yerinde saymak büyük bir risk demektir. Bu yüzden enerji konusunda tek bir kaynağa muhtaç olmadan yeni kaynak arayışlarına girilmeli ve tek bir coğrafyaya mahkûm olunmamalıdır. AB bu sorunsalı 2022 yılında başlayan Ukrayna-Rusya savaşında iyi bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Politik olarak AB için olumsuz bir durum olarak görünen bu savaş

enerji güvenliği anlamında AB'ye pozitif bir katkı sağlamıştır. Bu savaş akabinde Birlik Rusya'ya karşı alınan yaptırım kararları sonucunda Rusya'dan doğal gaz alımını kısıtlarken ABD, Orta Doğu ve Afrika coğrafyasından daha fazla LNG almaya yönelmiştir. Böylece, AB'nin Rus doğal gazına olan bağımlılığı azalmıştır.

Rusya'nın Avrupa'ya gaz ihracatını yaptığı ilk hatlar olan Soyuz-Brotherhood ile başlayan serüven Kuzey Akım-II projesiyle serüvenine devam etmektedir. Avrupa pazarını tekelinde tutan Rusya bundan sonra hangi politik adımları atacak ve bu adımlara AB nasıl karşılık verecektir. Ya da AB, Rus bağımlılığını kırmak için nasıl bir strateji izleyecek ve Rusya buna karşı nasıl bir savunma sanatı geliştirecektir.

Endüstri ve sanayi sektörlerinde büyük bir güce sahip iseniz ya da sahip olmak istiyorsanız enerjide bağımsızlığınız elinizde olmalıdır. Aksi takdirde güneş yerine ay ışığı ile aydınlanmaya mecbur kalırsınız.

KAYNAKÇA

AB Başkanlığı (08.05.2020). AB Yapısı Ve İşleyişi. https://www.ab.gov.tr/bir-bakista-ab_3.html (12.12.2022)

AB Başkanlığı (15.11.2022). Avrupa Birliği Tarihçesi. https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-tarihcesi_105.html (12.12.2022)

AB Başkanlığı (14.02.2023). Avrupa Birliğinin Enerji Politikası, Fasil 15: Enerji. https://www.ab.gov.tr/fasil-15-enerji_80.html (23.02.2023)

Akdoğan, Ö. (2008). *Rusya'nın Enerji Politikasının AB Enerji Güvenliğine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

Akpınar, E. & Başbüyük, A. (2011), "Jeoekonomik Önemi Giderek Artan bir Enerji Kaynağı: Doğalgaz", *Turkish Studies*, 3(6), 119-136.

Arapova, E., Bolshakov, A. ve Sushentov, A. (2019). *Severniy Potok-2: Stsenariya Razvitiya Situatsiyi, Evraziyskiy Strategiya*. MGIMO Konsalting, Moskova.

Ateş, Z. (2006). Doğu-Batı Enerji Koridoru: 2 Tamam 1 Eksik. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Sayı 23. https://www.mfa.gov.tr/dogu-bati-enerji-koridoru_2-tamam-1-eksik.tr.mfa 23.10.2022.

Aydilek, O. (2014). 7 milyar dolarlık Türk formülü. <https://www.haberturk.com/ekonomi/enerji/haber/939074-7-milyar-dolarlik-turk-formulu> 15.08.2022.

Bayar, Y. (2008). *Rusya'nın Enerji Politikaları*. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BBC Türkçe (10.04.2010). Kuzey Akım Boru Hattı'nın İnşaatına Başlandı. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/04/100409_nord_stream.shtml 14.09.2022

Bilgin, M. (2005). *Avrasya Enerji Savaşları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

BOTAŞ (2011). BOTAŞ Sektör Raporu. https://www.botas.gov.tr/uploads/galeri/15-2019sektorap_2011.pdf 12.06.2022

Bozkurt, Giray Saynur (2006). Enerji Nakil Hatları ve Türkiye-Rusya İlişkileri. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 21-45.

Bros, A., Mitrova, T. ve Westphal, K. (2017). "German –Russian Gas Relations", Berlin, *SWP Research Paper*, 5-48.

British Petroleum (2022). BP Statistical Review Of World Energy, 70th Edition. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf> 27.05.2022

Çaşın, M. H. ve Kısacık, S. (2018). *AB Enerji Hukuku ve Güvenlik Algılamaları*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Cerrah, U. (2018). AB ile Rusya Arasında Karşılıklı Bağımlılığı Oluşturan Faktör: Enerji. <https://kafkassam.com/ab-ile-rf-arasinda-karsilikli-bagimlilik-olusturan-faktor-enerji.html> 22.08.2022.

Dahl, C. A. (2004). *International Energy Markets: Understanding Pricing, Policies and Profits*. New York: PennWell Books.

Efegil, E. ve Yenigün, C. (2010). *Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Mesafeden Müdahaleye Dönüşüm*. İstanbul: Nobel Yayınevi.

Energy Institute, (2023). Statistical Review World Energy, <https://www.energyinst.org/statistical-review/> 28.07.2023

Engerer, H., Opitz, P. ve Hirschhausen, C. V. (1999) Russia's Energy Sector In The Wake Of The Financial Crisis. *Economic Bulletin*, 36 (7), 21-28.

European Council, (2023). Infographic-Where Does The EU'S Gas Come From, <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-gas-supply/> 28.07.2023

Erbil, Y. (2010). *Rusya-Ukrayna Doğal gaz Krizi ve Enerji Güvenliği*. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Erkan, A. Ç. (2013). *Enerji Arzı Güvenliği Bakımından Avrupa'nın Rusya'na Bağımlılığı*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Erkılavuz, T. (2018). *Rusya'nın Kafkaslardaki Petrol Doğal gaz Jeopolitiği*. Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

European Commission (2006), Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy. http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf 29.05.2022

Fischer, S. (2016). "Nord Stream 2: Trust in Europe", *Policy Perspectives*, 4(4): 1-4.

Gayushov, S. (2019). *Yeni Karadeniz Jeopolitiğinde Enerji Nakil Hatları: Güney Gaz Koridoru*. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Gazprom Export (2019). <http://www.gazpromexport.ru/projects/transportation/> 11.08.2022

Gazprom Export, (2023). Yamal-Europe, Russian Gas Supplies to Western Europe, Gazprom, <https://www.gazprom.com/projects/yamal-europe/> 29.07.2023

Gazprom Export, (2023). Severniy Potok-2: Noviy Eksportniy Gazoprovod iz Rossii v Evropu cherez Baltiyskoe more, Gazprom, <https://www.gazprom.ru/projects/nord-stream2> 29.07.2023

Goldthau, A. ve Sitter, N. (2014). A Liberal Actor in realist World? The Commision and external dimension

of single market for energy. *Journal of European Public Policy*, 1-21.

Görgülü, E. P. (2008) *Avrupa Birliği'nin Enerji Arz Güvenliğinin Sağlanması*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Hamzaoğlu, H. (2021). "Rusya-Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Etkeni ve "Kuzey Akımı-2" Boru Hattı Projesinin Jeopolitik İçeriği", *Alanya Akademik Bakış*, 5(1), 265-286.

Hamzaoğlu, H. ve Hoşfikirer, E. S. (2022). Liberal Merkantilizm Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Rusya'ya Yönelik Enerji Politikası, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 13(48), 697-709.

Hürriyet Bigpara (13.01.2001). Türkmen doğalgazı için Rusya ile flört eden Batı şirketleri pişman olabilir. https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/turkmen-dogalgazi-icin-rusya-ile-flort-eden-bati-sirketleri-pisman-olabilir_ID350672/ 21.07.2022

Hürriyet Bigpara (05.01.2006). Onlar, bizden 42 dolara alıp size 114 dolara satacak demişti. https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/onlar-bizden-42-dolara-alip-size-114-dolara-satacak-demisti_ID547965/ 21.07.2022

İleri, Ç. (2011). Dünden Bugüne Nabucco Projesi. İktisadi Kalkınma Vakfı, İKV Değerlendirme Notu, 41, 1-4.

İzgi, M. B. (2010), *Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Ulaştırılmasında Türkiye'nin Rolü*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kakışım, C. (2017). Türkiye'nin Enerji Politikaları Açısından Türk Akımına Yönelik Bir Değerlendirme, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(50), 517-527.

Kakışım, C. (2019). Enerji Krizlerinin Etkisiyle Şekillenen AB'nin Enerji Politikası. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(2), 460-472.

Kemer, E. (2011). *Avrasya Jeopolitiğinde Türkiye'nin Oynayacağı Enerji Köprüsü Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Khrushcheva, O. & Maltby, T. (2016). "The Future of EU-Russia Energy Relations in the Context of Decarbonisation", *Geopolitics*, 4(21), 799-830.

Kravchenko, M. (2015), "Geopolitika Prirodnogo Gaza", *Vestnik MGLU*, 2 (713), 69- 77.

Mayorov, V. (2009). "Transkontinentalny Marshrut", *Belaruskaya Dumka*, Lyuti: 30-32.

Micco, de P. (2014). "The Russian-Ukrainian Gas Deal: Taking the bite out of Winter", *European Parliament, Directorate General for External Policies*, 4-7.

Nord Stream, (2023). Secury Gas Supply for Europe, The Pipeline , Kuzey Akımı resmi web sitesi,

<https://www.nord-stream.com/the-project/pipeline> 29.07.2023.

NTV Doğuş Yayın Grubu (13.07.2009). Nabucco projesi nedir? Ne değildir?. https://www.ntv.com.tr/dunya/nabucco-projesi-nedir-ne-degildir,J5DBIv_eD02BGGYaWBWN8w 22.07.2022

Oğan, S. (2009). Macaristan'daki Nabucco Zirvesi ve Türkiye'nin Rolü. <https://www.turksam.org/detay-macaristan-daki-nabucco-zirvesi-ve-turkiye-nin-rolu> 12.09.2022.

Önder, H. (2022). *Avrasya Enerji Güvenliğinde ve Jeopolitiğinde Merkez Ülke Türkiye: Chimaera Doğal Gaz Boru Hattı Projesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gümüşhane.

Örmeci, O. (2012). Nabucco Projesi. <https://www.tuicakademi.org/nabucco-projesi/> 15.09.2022.

Özcan, H. P. (2008). *Türkiye'nin ve AB'nin Hazar Coğrafyasında Kesişen Enerji Politikaları*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özdemir, A. (2009). Doğal Gazın; Dünya, Avrupa Birliği ve Türkiye Açısından Önemi Bağlamında Nabucco Proje'sinin Değerlendirilmesi. Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 5(10), 83-104.

Öztürk, M. (1999). *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Durumlarına Bakış, Mim Kemal Öke (der.), Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetler*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Pirani, S., Stern, J. ve Yafımava, K. (2009). *The Russo -Ukrainian Gas Despute of January 2009: a Comprehensive Assessment*, Oxford, Oxford Institute for Energy Studies, Oxford.

Pourzand, I. (2012). *AB Ve Rusya Arasındaki Doğal gaz İhtilafları*. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Radikal Gazetesi (05.05.2009). Bakan Yıldız: Nabucco'da zaten hakkımız yoktu. <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/bakan-yildiz-nabuccoda-zaten-hakkimiz-yoktu-944737/> 22.10.2022

Referans Gazetesi (07.11.2020). Nabucco'da İmzalar Atılıyor Ama Hattın Hangi Gazla Dolacağı Meçhul. http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=125881&KTG_KOD=236 11.11.2022

Romanova, T. (2016). Is Russian Energy Policy towards the EU Only about Geopolitics? The Case of the Third Liberalisation Package. *Geopolitics*, 21(4), 857-879.

Siddi, M. (2018a). "The Role of Power in EU-Russia Energy Relations: The Interplay Between Markets and Geopolitics", *Europe-Asia Studies*, 10(70), 1552-1571.

Siddi, M. (2018b). The Role of Power EU-Russia Energy Relations: The Interplay Between Markets And Geopolitics. *Europe-Asia Studies*, 1-20.

Slobodian, N.(2018). "Political Technologies of Russian Energy Diplomacy", *Nowa Polityka Wschodnia*, 1, 49-65.

Sommerlad, J. (2022). Kuzey Akım 2 nedir ve Ukrayna-Rusya krizinden nasıl etkilenebilir?. <https://www.indyturk.com/node/472991/yazarlar/kuzey-ak%C4%B1m-2-nedir-ve-ukrayna-rusya-krizinden-nas%C4%B1-etkilenebilir> 23.10.2022.

Szıklai, B., Koczy, L. ve Cserecsik, D. (2018). "The Geopolitical impact of Nord Stream 2", Magyar Tudomány Akademia, *Discussion Papers*, 2-16.

Şafak, E. (2007). Bir Vana Daha, Sabah Gazetesi Arşivi. https://www.sabah.com.tr/yazarlar/safak/2007/11/18/bir_vana_daha 23.10.2022.

Tepealtı, F. (2009). *Boru Hatları Ulaşımı ve Potansiyelinin Türkiye'nin Siyasi Coğrafyası'ndaki Etkileri ve Önemi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ticaret Bakanlığı, (2022). Rusya Ülke Profili. <https://ticaret.gov.tr/data/5ef4643b13b8767a5802184f/Rusya%20%C3%9Clke%20Profili-Ekim2022.pdf> 28.07.2023

TMMOB (2008). *Türkiye'nin Doğal Gaz Temin ve Tüketim Politikalarının Değerlendirilmesi Raporu*: 2008 yılı. Ankara: Türkiye Makine Mühendisleri Odası, Ankamat Matbaacılık.

Uluatam E. (2010a). Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Sürecinin Neresindeyiz?,Doğal gaz Piyasasında Yeni Dengeler. *TOBB Ekonomik Forumu Dergisi*, 2010(199), 66-69.

Uluatam E. (2010b). Avrupa Doğal gaz Piyasasında Yeni Dengeler. *TOBB Ekonomik Forumu Dergisi*, 2010(200), 62-67.

Varol, S. (2019). *Avrasya Güç Mücadelesinde Enerji: Türkiye'nin Enerji Merkezi Olma Hedefi ve Tanap*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Wikimedia (2015). Rusya'dan Avrupa'ya ulaşan doğal gaz boru hatları. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d7/Major_russian_gas_pipelines_to_europe.png 22.10.2022

Yorgancıoğlu Ç. (2015), "Güney Akım Projesinin İptal Nedenleri Üzerine". <http://politikaakademisi.org/2015/01/19/guney-akim-projesinin-iptal-nedenleri-uzerine/> 01.01.2022.

Yorkan, A. (2009). AB'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri. *Bilge Strateji*, 1(1), 24-39.